

MAGDALENA WITKOWSKA^a

ZMIANY DEMOGRAFICZNE – KONIECZNOŚĆ DZIAŁAŃ NA TERENACH WIEJSKICH

DEMOGRAPHIC CHANGES: THE NEED FOR ACTION IN RURAL AREAS

Demographic projections for Poland indicate a decline in population over the coming decades. This process is highly territorially diverse. The aim of the study is to show the scale of depopulation in different types of areas and the factors influencing changes in population size and structure. In addition, it aims to identify tasks to be undertaken to weaken or reverse negative trends. The research methods adopted include quantitative analysis of existing statistical data and qualitative analysis of literature on the causes of demographic changes and possible countermeasures. The results show that the phenomenon of depopulation is territorially diverse, occurring primarily in peripheral, rural agricultural areas, along the edges of voivodeships, and in northern and eastern Poland. The causes of depopulation include both low fertility and the outflow of people, especially young people. Measures are needed to counteract these negative trends. There is currently insufficient knowledge about how to tackle depopulation, which reduces the possibility of implementing appropriate public policies to weaken or reverse these negative trends.

Keywords: rural areas; public statistics; public policies; young people; older people

Prognozy demograficzne dla Polski pokazują na zmniejszanie się liczby ludności w perspektywie nadchodzących dekad. Proces ten jest silnie zróżnicowany terytorialnie. Celem badań jest pokazanie skali wyludnienia poszczególnych typów obszarów i czynników wpływających na zachodzące zmiany w liczbie i strukturze ludności. Ponadto wskazanie na zadania do podjęcia dla osłabienia/odwrócenia niekorzystnych trendów. Przyjęte metody badań to analiza ilościowa zastanych danych statystycznych i analiza jakościowa literatury dotyczącej przyczyn zmian demograficznych i możliwych działań zaradczych. Wyniki badania pokazują znaczne zróżnicowanie terytorialne zjawiska depopulacji, które występuje przede wszystkim na terenach peryferyjnych, wiejskich rolniczych, krańcach województw i w części północnej oraz wschodniej Polski. Przyczyną wyludnienia jest zarówno niska dzietność, jak i wyjazdy osób, szczególnie młodych, z tych obszarów. Konieczne zatem są działania osłabiające niekorzystne trendy. Brakuje wiedzy na temat sposobów przeciwdziałania występującej depopulacji, co zmniejsza możliwość zastosowania odpowiednich polityk publicznych dla osłabienia/odwrócenia niekorzystnych trendów.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie; statystyka publiczna; polityki publiczne; młodzi ludzie; osoby starsze

^a Jan Kochanowski University of Kielce, Poland /
Uniwersytet im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, Polska
magdalena.witkowska@ujk.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-0462-5545>

I. WPROWADZENIE

W dyskursie społecznym od kilkunastu lat, a ostatnio coraz częściej, jest poruszany problem niekorzystnych zmian demograficznych w Polsce, charakteryzujących się ubytkiem liczby ludności, starzeniem się struktury populacji, niską dzietnością. Przy czym należy dodać, że jedną z przyczyn zarysowanego problemu jest wydłużenie się długości życia zarówno kobiet, jak i mężczyzn, co należy ocenić jako nader pozytywne zjawisko i wyraz poprawy warunków życia ludności. Natomiast zmniejszanie się populacji kraju i znaczny wzrost udziału osób starszych prowadzi do definiowania sytuacji w kategoriach zagrożeń stabilności finansów publicznych, systemu emerytalnego, usług społecznych i zdrowotnych, rozwoju gospodarczego, wartości społecznych oraz biologicznego trwania społeczeństwa. Dla prowadzenia odpowiednich działań, przede wszystkim w politykach publicznych i rozwojowych na wszystkich szczeblach zarządzania, w celu osłabienia, odwrócenia, czy przystosowania się do demograficznych zmian potrzebne są dane statystyczne, jak najbardziej zbliżone do rzeczywistych procesów ludnościowych zachodzących na danym obszarze oraz poznanie przyczyn zachodzących zjawisk. Potrzeba też refleksji nad sposobami interwencji na terenach szczególnie zagrożonych depopulacją. Poniższy artykuł ma na celu przybliżyć zagadnienia związane z przemianami demograficznymi, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wiejskich, problemami typologii tych terenów w statystyce publicznej i ich konsekwencjami dla prowadzonych polityk publicznych, zwrócić uwagę na niektóre przyczyny zachodzących niekorzystnych zmian, a ponadto pobudzić do dyskusji, badań i działań w celu odpowiedzi na występujące obecnie wyzwania demograficzne.

Tekst opisuje wybrane zjawiska demograficzne, przede wszystkim zmiany w dzietności, które w decydującym stopniu są odpowiedzialne za spadek liczby ludności, i migracje wewnętrzne przyczyniające się do nierównomiernego rozmieszczenia populacji kraju. Świadomie pominięto kwestię umieralności, jako obszar pozytywnych zmian związanych z wydłużeniem średniego trwania życia ludności.

W artykule wykorzystano statystyki publiczne Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), materiały Rządowej Rady Ludnościowej (RRL), publikacje naukowe oraz dokumenty prawne polskie i europejskie. Zdecydowana większość materiałów źródłowych jest ogólnodostępna, co pozwoli osobom zainteresowanym na podjęcie dalszych prac i działań w zaprezentowanym obszarze.

W artykule przedstawiono prognozowane przemiany ludnościowe kraju, następnie wybrane zmiany demograficzne w wymiarze terytorialnym i typologię terenów wiejskich. W dużym skrócie opisano niektóre przyczyny występowania przedstawionych procesów demograficznych w ujęciu terytorialnym w Polsce. Na koniec podjęto próbę sformułowania zaleceń dotyczących działań w kierunku zahamowania/zmniejszenia niekorzystnych zmian demograficznych i wskazania obszarów wymagających dalszych analiz.

II. SYTUACJA DEMOGRAFICZNA POLSKI

Dla oceny sytuacji demograficznej kraju warto zapoznać się z ostatnią prognozą ludności na lata 2023–2060 przygotowaną w 2023 r. przez Główny Urząd Statystyczny (2023a), co pozwoli na dostrzeżenie skutków w najbliższych latach zachodzących obecnie procesów demograficznych. Zjawiska demograficzne, jeśli nie występują nadzwyczajne zdarzenia, jak np. wojny, kataklizmy, epidemie itd., są z dużym prawdopodobieństwem przewidywalne.

W Prognozie GUS (2023a) przyjęto trzy scenariusze dla oszacowania zmian liczby ludności Polski do roku 2060, przyjmując różne współczynniki dzietności, oczekiwane okresy trwania życia i salda migracji za czynniki w największym stopniu oddziałujące na stan populacji. Dzięki temu można się dowiedzieć, jakie skutki będzie miało podjęcie/niepodjęcie działań wpływających na dzietność, zdrowie ludności czy zarządzanie migracjami. Rokiem wyjściowym jest 2023 r., przy czym pierwszym prognozowanym jest rok 2030, a ostatnim – 2060. Między tymi latami (GUS, 2023a) scenariusz niski zakłada najniższy współczynnik dzietności (1,21–1,19 TFR), najkrótsze trwanie życia (mężczyźni 74,38–75,87 lat, kobiety 81,81–83,08 lat) i ujemne saldo migracji (0,8–20,6 tys.); scenariusz średni, tzw. główny, zakładał średni współczynnik dzietności (1,39–1,49 TFR), średnie trwanie życia (mężczyźni 75,16–81,29 lat, kobiety 82,49–85,14 lat) i umiarkowane dodatnie saldo migracji (41,1,5–23,6 tys.); scenariusz wysoki przewiduje najwyższy współczynnik dzietności (1,58–1,79 TFR), najdłuższe trwanie życia (mężczyźni 75,86–78,63 lat, kobiety 83,18–87,19 lat) i najwyższe saldo migracji (72,5–47,9 tys.). Warto zwrócić uwagę, że w 2023 r. wartość wskaźnika dzietności była poniżej najniższej przyjętej wartości dla wariantu niskiego i wyniosła 1,16 TFR. Przyjmując na koniec 2022 r. stan ludności 37,8 mln i przedstawione powyżej założenia, wyliczono liczbę ludności w roku 2060. Dla scenariusza niskiego wyniesie ona 26,7 mln, dla scenariusza średniego – 30,9 mln¹, a dla scenariusza wysokiego – 34,8 mln. Widzimy, że wszystkie scenariusze wskazują na spadek liczby ludności do 2060 r., jedynie różnią się wielkością tego spadku, który ma wynieść od 8% do 30%.

W tym okresie zmieni się także struktura ludności kraju. Prognozowany jest duży spadek liczby dzieci i młodzieży oraz ludności w wieku produkcyjnym, a wzrost w grupie osób starszych. W 2022 r. w wieku 0–17 lat było 6,95 mln dzieci, według scenariusza niskiego, średniego i wysokiego liczba ta do 2060 r. zmniejszy się odpowiednio do 3,5 mln, 4,83 mln i 6,2 mln, osób w wieku produkcyjnym – odpowiednio z 22,17 mln do 13,31 mln, 15,10 mln, 16,55 mln, a w wieku 65+ wzrośnie odpowiednio z 7,35 mln do 8,98 mln, 10,07 mln i 11,09 mln (GUS, 2023a). Niekorzystne zmiany w strukturze wieku ludności, są szczególnie niepokojące, ponieważ naruszają stabilność finansów publicznych przez wzrost wydatków (na emerytury, usługi zdrowotne) i zmniejszenie się dochodów do budżetu (podatki, składki od osób pracujących).

¹ W artykule będziemy podawać zmiany według scenariusza głównego.

Prognozy dla Polski wykonane przez ONZ w 2019 r., przyjmujące przedział czasowy do końca XXI w. i wykonane dla wariantu „bez zmian” (tzn. w przypadku obecnej bardzo niskiej dzietności), pokazują spadek liczby ludności do 16,3 mln w 2100 r. (United Nations [UN], 2019). Natomiast jeśli dzietności wzrosłaby znacząco, np. do poziomu 1,8 dziecka na kobietę, liczba ludności Polski po spadku do ok. 30 mln w połowie XXI w. ustabilizowałaby się na tym poziomie do 2100 r. (Łakomy, 2024 s. 399).

Warto zauważyć, że zmniejszenie się dzietności poniżej poziomu zastępowalności pokoleń obserwowane jest aktualnie we wszystkich krajach Europy i w wielu innych krajach, m.in. Ameryki Północnej, Azji Wschodniej i Południowo-Wschodniej. W dłuższej perspektywie skutkuje to spadkiem liczby ludności, ponieważ migracje w niewielkim stopniu rekompensują znaczne obniżenie dzietności. Dlatego odchodzi się od polityk nakierowanych na zmniejszanie dzietności, które w latach siedemdziesiątych XX w. prowadziła połowa krajów na świecie, a w latach dziewięćdziesiątych XX w. blisko 2/3, i od przełomu XX i XXI w. wzrasta liczba krajów prowadzących polityki nakierowane na wzrost dzietności. W roku 2019 plany takie miało 28% państw (Łakomy, 2024 s. 402). W ostatniej dekadzie kilka krajów europejskich (np. Czechy, Rumunia, Węgry i Słowacja) zanotowało wyraźne wzrosty dzietności. W Czechach dzietność wzrosła o 0,56 dziecka na kobietę w przeciągu 18 lat (tzn. z 1,15 w 2001 do 1,71 w 2018 r.), a w Rumunii o 0,50 dziecka w przeciągu takiego samego okresu (z 1,27 w 2002 r. do 1,77 w 2019 r.)².

III. ZMIANY DEMOGRAFICZNE W WYMIARZE TERYTORIALNYM

Negatywne zmiany demograficzne w Polsce są w znacznym stopniu zróżnicowane terytorialnie. Biorąc pod uwagę dane zebrane podczas dwóch ostatnich Narodowych Spisów Powszechnych (NSP) przeprowadzonych w roku 2011 i 2021, obserwujemy zmniejszenie się liczby ludności i wyraźne różnicowanie się zjawisk demograficznych na terenie kraju.

Spis przeprowadzony w 2021 r. wykazał stan ludności Polski 38 036 118³ i był on mniejszy o 475 706 osób, tj. o 1,2% w porównaniu z wynikami

² Uchwała nr 224 Rady Ministrów z 15 listopada 2022 r. w sprawie ustanowienia polityki publicznej pt. „Strategia Demograficzna 2040”, M. P. 2022 poz. 1196 (dalej jako: „Strategia Demograficzna 2040” lub „SD 2040”).

³ Obliczenia w czasie NSP 2021 prowadzone były według dwóch definicji ludności: krajowej i międzynarodowej. Ludność, według definicji krajowej, to: stali mieszkańcy Polski – w tym osoby, które przebywają czasowo za granicą (bez względu na okres przebywania), ale zachowały stałe zameldowanie w Polsce. Do ludności nie są natomiast zaliczani imigranci przebywający w Polsce czasowo. Według definicji międzynarodowej to ogół ludności (rezydenci) zamieszkującej (przebywającej) na danym terenie przez okres co najmniej 12 miesięcy. Do rezydentów danej jednostki administracyjnej zalicza się: (a) stałych mieszkańców (osoby zameldowane na pobyt stały lub mieszkające bez zameldowania), bez osób przebywających poza miejscem zamieszkania (zameldowania) w kraju lub za granicą, przez okres co najmniej 12 miesięcy; (b) osoby przybyłe z innego miejsca zamieszkania w kraju lub z zagranicy (imigranci bez karty stałego pobytu) na okres co najmniej 12 miesięcy.

NSP 2011. Wyniki ostatniego spisu NSP 2021 pokazały także mniejszą liczbę ludności między bilansem ludności⁴ a stanem spisowym ludności na poziomie 172 707 osób. Ta różnica nie rozłożyła się proporcjonalnie na całym obszarze Polski. W większości województw nastąpił rzeczywiście spadek, ale w pięciu województwach wzrosła liczba ludności w stosunku do wartości z bilansu: mazowieckim, małopolskim, dolnośląskim, pomorskim i wielkopolskim (Gałązka, 2024), wskazując tym samym na większe spadki w pozostałych regionach Polski.

Znacznie wyraźniejsze różnice w przyroście/ubytku ludności wystąpiły na poziomie powiatów. Rozpatrzmy oddzielnie przyrost naturalny, który opiera się na danych dotyczących zgonów i urodzeń oraz przyrost rzeczywisty uwzględniający migracje. Po obliczeniu średniorocznego przyrostu/ubytku naturalnego na 1000 mieszkańców w latach 2002–2018 widzimy, że na ogólną liczbę 380 powiatów w 116 nastąpił ubytek, w 125 nastąpiły minimalne zmiany (–1 do 1osób na 1000), a w 139 nastąpił przyrost. Natomiast cztery lata później, w 2022 r., w zdecydowanej większości (tzn. w 334 powiatach) nastąpił ubytek, w 28 nastąpiły minimalne zmiany (–1 do 1 osoby na 1000), a w 8 nastąpił niewielki przyrost (Gałązka, 2024). Ważne jest podkreślenie, że niekorzystne procesy depopulacyjne od ok. 30 lat zachodzą na tych samych terenach (por. Gałązka, 2023). To prowadzi do utrwalania się występujących tam tendencji i wytworzenia się wzorców zachowań sprzyjających wyludnieniu. Dlatego oddziaływania mające na celu zatrzymanie/zmniejszenie skali tych procesów napotykają i będą napotykać wyjątkowe trudności.

Porównując zmiany przyrostu/ubytku rzeczywistego ludności na poziomie powiatów, który poza urodzeniami i zgonami uwzględnia także ruchy migracyjne (zarówno migracje zewnętrzne, jak i wewnętrzne) ludności, widzimy że w 2022 r. ubytek rzeczywisty powyżej 5 osób na 1000 mieszkańców odnotowano w 227 powiatach, a ubytek naturalny o tym samym wskaźniku wystąpiły jedynie w 171 powiatach. Dane te wskazują, że poza spadkiem dzietności i wzrostem liczby zgonów w powiatach nastąpił odpływ ludności związany z migracją.

Badania prowadzone nad migracjami zarówno zagranicznymi, jak i krajowymi pokazują, że skala wyludnienia jest znacznie większa, niż wskazują przedstawione dane ze statystyki publicznej oparte na rejestrach meldunkowych. Dlatego próbuje się wykorzystać inne dane, np. bazy adresowe Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (Śleszyński, 2011), a ostatnio telemetryczne dane sieci komórkowych. Te ostatnie badania wykonano w 2017 r. dla obliczenia liczby ludności Warszawy. Pokazały one znaczącą różnicę między liczbą ludności stolicy w czasie tygodnia od poniedziałku do piątku przebywających w dzień i w nocy, odpowiednio 2275 tys. i 2070 tys., oraz w czasie weekendu w dzień i w nocy, odpowiednio 1781 tys. i 1874 tys. W roku badania, według statystyki publicznej, liczba mieszkańców Warszawy wynosiła 1754 tys., co obrazuje występujące różnice między meldunkami w mieście, a realnie przeby-

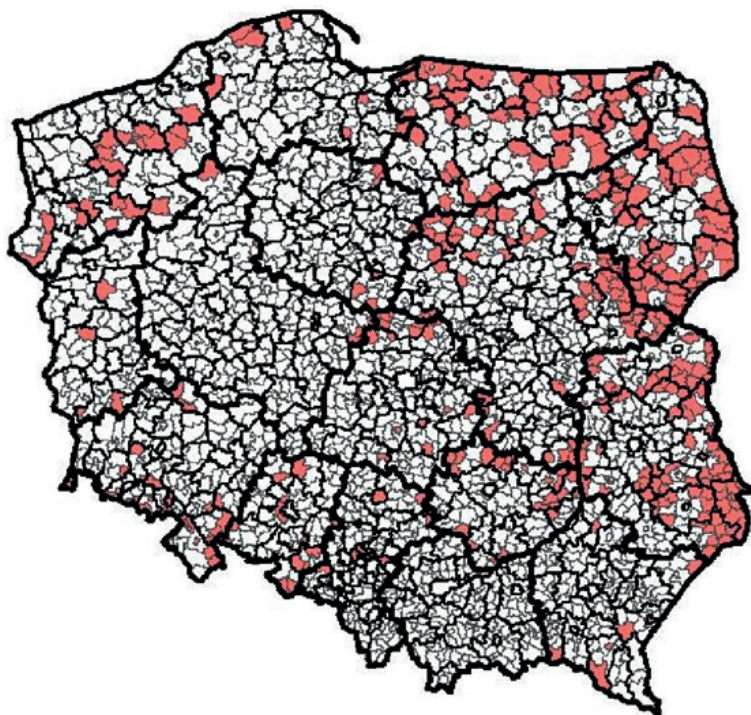
⁴ Bilans ludności jest to metoda szacowania liczby i struktury ludności według płci i wieku dla gmin w okresach międzyspisowych.

wającą w nim ludnością (Śleszyński i Niedzielski, 2018). Badania pokazują, że niedoszacowanie liczby ludności dużych miast w statystykach publicznych jest częste. Podobnie dzieje się w ich suburbiach.

W okresie 2019–2022 niewielki przyrost ludności następował w powiatach leżących w sąsiedztwie następujących miast: Warszawy, Poznania, Wrocławia, Krakowa, Trójmiasta oraz Olsztyna, Białegostoku, Lublina, Rzeszowa, Gorzowa Wielkopolskiego, Bydgoszczy, Torunia i w kilku mniejszych powiatach (Gałązka, 2024). Natomiast terenami najbardziej depopulującymi się były krańce województw i tereny przygraniczne, gdzie występuje nadwyżka ludności związana z brakiem wymeldowania się opuszczających je osób. Należy mieć na uwadze te procesy, analizując dane z bilansów ludności. Dlatego poniżej odniesiemy się do porównania danych spisowych, które pozwalają na dokładniejsze śledzenie zmian.

Rysunek 1

Gminy z przyrostem ludności powyżej 10% w latach 2011–2021

Źródło: mapa przygotowana w Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej na podstawie GUS (2022).

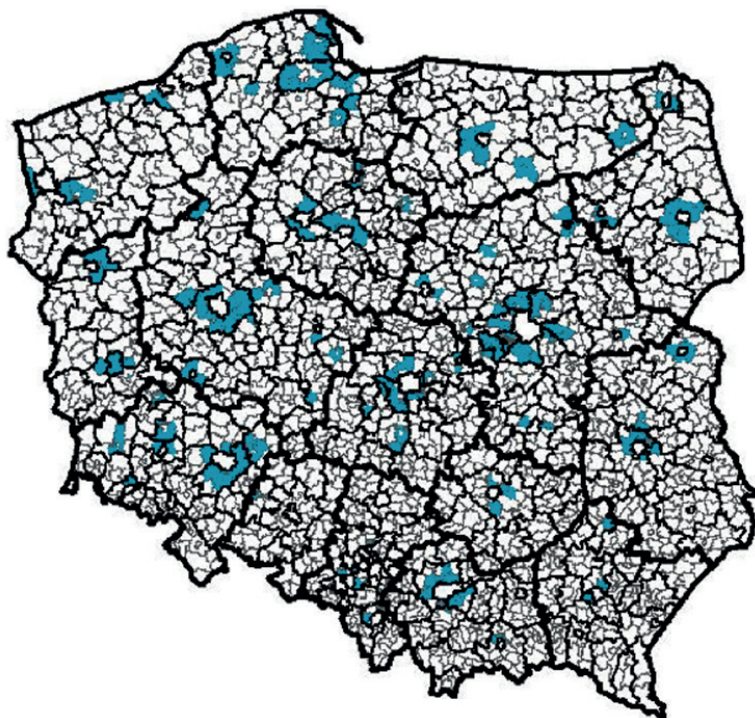
W okresie między spisami w roku 2011 i 2021 nastąpił niewielki przyrost mieszkańców wsi, a zmalał miast. Udział ludności miejskiej zmalał z 60,8% w 2011 r. do 59,8%, a ludność na wsi zwiększył się odpowiednio z 39,2% do

40,2%. Przy czym należy zauważyć, że do 2002 r. notowano odpływ ludności ze wsi do miast i rozrastanie się tych ostatnich. Odwrotny proces, tzn. migracje z miast do terenów podmiejskich, często wiejskich, rozpoczął się około roku 2002 i nadal trwa. Wzrost udziału mieszkańców wsi w całej populacji jest przede wszystkim spowodowany wzrostem liczby mieszkańców w gminach wiejskich położonych w sąsiedztwie dużych miast, szczególnie pięciu metropolii (Warszawy, Krakowa, Wrocławia, Poznania, Trójmiasta). Można to zaobserwować na rysunku 1 pokazującym przyrost ludności w latach międzypisowych 2011–2021 o ponad 10% w gminach zaznaczonych na czerwono. Gminy, w tym wiejskie, które odnotowały wzrost ludności, leżały w przeważającej większości w pobliżu miast.

Natomiast w gminach oddalonych od dużych ośrodków miejskich lub leżących na krańcach województw nastąpiło wyludnienie. Na rysunku 2 (kolor niebieski) widać, że ubytek ludności o ponad 10% odnotowano przede wszystkim w gminach oddalonych od dużych miast, leżących na terenach północno-wschodniej, wschodniej i północno-zachodniej Polski oraz w części środkowej, na krańcach województwa mazowieckiego i świętokrzyskiego.

Rysunek 2

Gminy z ubytkiem ludności powyżej 10% w latach 2011–2021

Źródło: mapa przygotowana w Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej na podstawie GUS (2022).

Pokazane zróżnicowanie terytorialne występujących zjawisk demograficznych na terenach wiejskich wymaga zastosowania odpowiedniej ich typologii dla uchwycenia realnych zmian. Takie prace są prowadzone przez geografów (o czym niżej), jednak nie zostały one jeszcze zaimplementowane do statystyki publicznej.

IV. TYPOLOGIA TERENÓW WIEJSKICH

Przeprowadzaniem typologii obszarów geograficznych, w tym wiejskich, w zależności od celu, jakim ma ona służyć, od dawna zajmują się geografo- wie (Bański, 2014). Nie tylko porządkują zbiory przestrzennych jednostek pod względem morfologicznym, strukturalnym, funkcjonalnym itd., ale także pośrednio proponują narzędzia do efektywniejszego wyjaśniania zachodzących procesów oraz programowania odpowiednich interwencji na tych terenach (Śleszyński, 2013). Typologie obszarów wiejskich stały się szczególnie istotne ze względu na zasady prowadzenia polityk rozwoju regionalnego zawartych w dokumentach programowych Unii Europejskiej (Komisja Europejska, 2010) i materiałach dotyczących rozwoju Polski⁵ już w poprzednim dziesięcioleciu. Zasady te odnoszą się m.in. do planowania „szytych na miarę” interwencji na poziomie centralnym i lokalnym, tzn. interwencji odpowiednich do warunków, jakie występują w danej lokalizacji.

W geografii można wyróżnić trzy podejścia typologiczne: lokalizacyjne, strukturalne i kombinacyjne. Główną zasadą w podejściu lokalizacyjnym jest wykorzystanie kontinuum miasto – wieś, pozwalającego wyróżnić miasta, strefy podmiejskie, tradycyjne obszary wiejskie. Podejście strukturalne pozwala na grupowanie obszarów wiejskich pod względem ich cech społeczno-ekonomicznych. Natomiast podejście kombinacyjne łączy metody stosowane przy podejściu lokalizacyjnym i strukturalnym (Bański, 2014). Przykładem takiego podejścia jest klasyfikacja wykonana przez Przemysława Śleszyńskiego i Tomasza Komornickiego (2016) łącząca podział terytorialny z cechami społeczno-ekonomicznymi poszczególnych gmin.

W zaprezentowanej typologii czynniki decydujące o wyróżnieniu poszczególnych kategorii objęły: funkcje administracyjno-osadnicze, powiązania funkcjonalne, funkcje gospodarcze, charakter morfologiczny gmin. W rezultacie zostało wyróżnionych 10 kategorii (typów) gmin: A – rdzenie miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) ośrodka wojewódzkiego; B – strefy zewnętrzne MOF; C – rdzenie obszarów funkcjonalnych miast subregionalnych; D – ich strefy zewnętrzne; E – miasta-ośrodki wielofunkcyjne; F – gminy z rozwiniętą funkcją transportową; G – gminy o innych rozwiniętych funkcjach pozarolniczych (turystyka oraz funkcje wielkopowierzchniowe, w tym przemysł wydobywczy);

⁵ Uchwała nr 239 Rady Ministrów z 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 – uchylona; uchwała nr 8 Rady Ministrów z 14 lutego 2017 r. w sprawie przyjęcia Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.).

H – gminy z intensywnie rozwiniętą funkcją rolniczą; I – gminy z umiarkowaniem rozwiniętą funkcją rolniczą; J – gminy ekstensywnie zagospodarowane (funkcje leśne, ochrony przyrody).

Dzięki zastosowaniu tak rozbudowanej klasyfikacji do analizy zachodzących procesów demograficznych możemy zauważyć znaczące różnice między gminami wiejskimi znajdującymi się w strefach zewnętrznych miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) i miast subregionalnych (kategorie BD) a gminami wiejskimi o intensywnie i umiarkowanie rozwiniętej funkcji rolniczej oraz ekstensywnie zagospodarowanymi (kategorie HIJ). W latach 1989–2015 saldo rejestrowanych migracji wewnętrznych w skali kraju dla gmin BD (najczęściej wiejskich) leżących w sąsiedztwie miast wyniosło 911 tys., tzn. o tyle zwiększyła się liczba osób w nich zamieszkujących, a dla gmin o przeważającej funkcji rolniczej lub leśnej (HIJ) saldo wyniosło minus 759 tys., tzn. o tyle zmniejszyła się liczba zameldowanych osób w tych gminach. Wśród wszystkich typów gmin w Polsce w pierwszym przypadku mieliśmy największy przyrost liczby osób, a w drugim – największy ubytek (Śleszyński, 2018b).

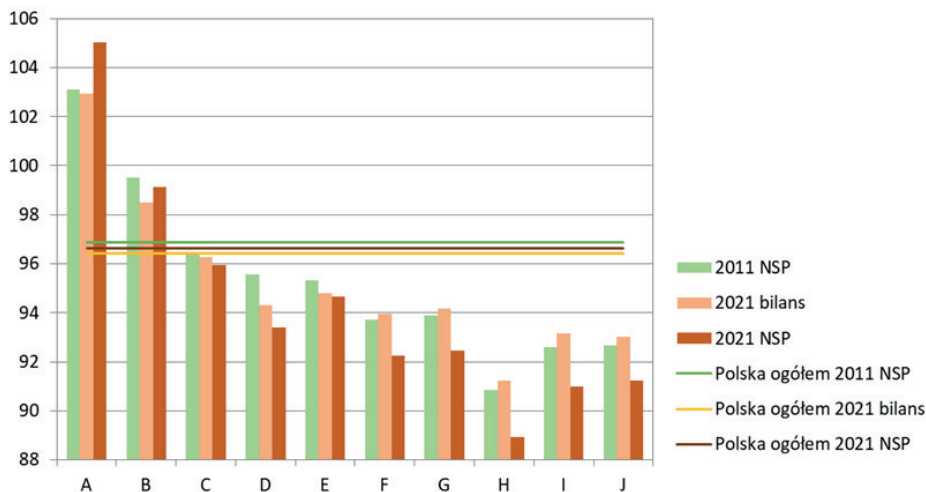
Migracja osób ze wsi rolniczych do miast w poprzednich dekadach były zjawiskiem normalnym, jednak wtedy następowała kompensacja wyjazdów przez stosunkowo wysoką płodność na terenach wiejskich. Od początku XXI w. dzietność na terenach wiejskich oddalonych znacznie się zmniejszyła. W latach 2008–2015 spadła o około 16% w gminach rolniczych i leśnych, a w gminach leżących na obrzeżach dużych miast jedynie o 0,9% (Śleszyński 2018b).

Dodatkowo negatywnym zjawiskiem są duże migracje z terenów wiejskich młodych dorosłych, tzn. między 20 a 39 rokiem życia, wiążące się z cyklem edukacyjnym i rodzinnym. Badania zamiarów maturzystów z województwa dolnośląskiego dotyczące okresu po ukończeniu szkoły średniej pokazały, że wśród młodzieży z ośrodków miejskich o różnej wielkości oraz wsi ok. 95% chce kontynuować naukę. Przy czym 73% mieszkańców wsi chce wyjechać ze swojej miejscowości na stałe. W podziale na płeć jest to ok. 70% uczennic i ok. 60% uczniów (Dolińska et al., 2020, s. 108, 147). Ta różnica między płciami jest także widoczna wśród wszystkich opuszczających tereny wiejskie, ponieważ co roku ok. 60% wszystkich wyjeżdżających stanowią kobiety (Śleszyński, 2018b). Stała feminizacja odpływów z ośrodków wiejskich prowadzi do pogłębiających się różnic w proporcjach młodych kobiet i mężczyzn na terenach rolniczych. Jest ona od wielu lat najwyższa na tych terenach, a między NSP2011 a NSP2021 jeszcze się pogłębiła i wśród młodych w wieku 20–34 lata wyniosła niecałe 89 kobiet na 100 mężczyzn (Śleszyński, 2024). Na rysunku 3 pokazano, ile kobiet przypada na 100 mężczyzn w miejscowościach, które zostały wyodrębnione w typologii funkcjonalnej (Śleszyński i Komornicki, 2016) opisaną powyżej⁶.

⁶ Mniej kobiet niż mężczyzn w wieku 20–34 lata wynika z faktu, że rodzi się więcej chłopców niż dziewczynek. Na 100 urodzonych dziewczynek przypada ok. 103 chłopców. W starszych rocznikach ta różnica się zmienia na korzyść kobiet, ponieważ więcej mężczyzn niż kobiet umiera w średnim wieku.

Rysunek 3

Liczba kobiet na 100 mężczyzn w wieku 20–34 lata w 2011 i 2021 r. według typów gmin

Źródło: Śleszyński (2024, s. 113–134).

Widzimy, że gdy na terenach wiejskich rolniczych stosunek kobiet do mężczyzn jest najniższy, to na terenach wiejskich wokół dużych miast (oznaczonych literą B) jest ok. 99 kobiet na 100 mężczyzn. Tymczasem mniejsza liczba młodych kobiet na terenach wiejskich o dominującej funkcji rolniczej skutkuje trudnościami w tworzeniu stałych związków i w konsekwencji rodzeniem się mniejszej liczby dzieci, co osłabia ich potencjał demograficzny.

Przedstawione różnice zmian ludnościowych między terenami wiejskimi przy miastach a oddalonymi wymagają radykalnie innego podejścia w politykach publicznych. Aby je zaplanować, należy poznać przyczyny zmian demograficznych na tych terenach. Poniżej ograniczono się do przedstawienia jedynie kilku wybranych czynników wpływających na opisane zjawiska, aby zasygnalizować możliwe obszary dalszych badań i interwencji w politykach publicznych.

V. PRZYZYNY ZMIAN DEMOGRAFICZNYCH W POLSCE

Zachodzące zmiany, w tym na terenach wiejskich, są wynikiem trendów demograficznych występujących w Polsce od końca lat dziewięćdziesiątych XX w., kiedy to na skutek przemian społeczno-gospodarczych nastąpiło zmniejszenie się urodzeń, szczególnie na terenach wiejskich. Okres od lat pięćdziesiątych do osiemdziesiątych XX w. charakteryzował się intensywnym przyrostem naturalnym: od ponad 700 tys. do ok. 800 tys. rocznie. W latach osiemdziesiątych należeliśmy do państw o najwyższej rozrodczości w Europie.

Wskaźnik dzietności wynosił 2,28 TFR, a dla terenów wiejskich 2,90 TFR. Na wsi w 1980 r. urodziło się ponad 312 tys. dzieci, a w miastach ponad 283 tys. (razem 695,8 tys.). Jednak w ciągu 40 lat w kraju nastąpił spadek urodzeń o 49%. Współczynnik dzietności TFR między rokiem 1980 a 2023 w miastach zmniejszył się o 0,82 pkt, a na wsi znacząco więcej – o 1,67 pkt.

Niewątpliwie, jak wskazuje wielu badaczy (Dyczewski, 1994; Kotowska, 2003; Kowalska, 2003; Strzelecki, 2003; Śledzianowski, 2001; Tyszka, 2001; Wierchosławski, 2003), spadek płodności był powiązany z transformacją polityczną i gospodarczą państwa, która rozpoczęła się w roku 1989. Poza pozytywnymi zmianami, dla wielu młodych osób i rodzin był to okres załamania się podstaw ekonomicznych ich życia. Pod wpływem przemian społeczno-gospodarczych upadło wiele zakładów produkcyjnych znajdujących się w mniejszych miejscowościach oraz wiele gospodarstw rolnych na terenach rolniczych. Nastąpiły masowe migracje do dużych ośrodków miejskich czy wyjazdy zagraniczne w poszukiwaniu pracy. Stopa bezrobocia z poziomu 0,3% w styczniu 1990 r. wzrosła w latach 2002–2003 do ok. 20%. Wysoki był przy tym udział bezrobotnych pozostających bez pracy powyżej 12 miesięcy. W latach 1992–1999 oscylował w granicach 37–45% wśród wszystkich osób bezrobotnych. Widoczna była współzależność między spadkiem dzietności rodzin a ich pogarszającą się sytuacją bytową. Dla przykładu, na terenie województwa świętokrzyskiego w latach 1983–1984 statystyczna rodzina miała 2,09 dziecka, w 1995 r. zaś – 1,81 dziecka, a według NSP 2021 jedynie – 1,18 dziecka (GUS, 2023b; Śledzianowski, 2001). Trudnym okresem rozwoju gospodarczego Polski były także lata po ogólnoswiatowym kryzysie początku XXI w. Mimo akcesji Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. i nowych inwestycji w sferze gospodarczej, lata 2008–2009 oznaczały początek kryzysu dla wielu gospodarstw domowych w Polsce. Upadek przedsiębiorstw skutkował wzrostem bezrobocia, a wzrost stóp procentowych zadłużeniem, co skutkowało trudnościami w utrzymaniu rodzin (Adamiec i Russel, 2009). Badania przeprowadzone wśród rodzin wielodzietnych pokazały, że jedną z przyczyn rezygnacji z urodzenia kolejnego dziecka była trudna sytuacja finansowa rodzin związana z kryzysem finansowym (Witkowska, 2022, s. 2002–2003).

Przed wprowadzeniem świadczenia 500+ w kwietniu 2016 r. (obecnie 800+) najtrudniejsza sytuacja była na terenach dotkniętych bezrobociem oraz na obszarach wiejskich z przeważającą uprawą rolniczą, które w okresie przemian modernizacyjnych znacznie ucierpiały ze względu na zmianę zasad gospodarowania. Po wprowadzeniu wyżej wymienionego świadczenia wychowawczego dla dzieci do 18 roku życia zasięg skrajnego ubóstwa dla rodzin z trojgiem dzieci na utrzymaniu spadł z 17% w 2014 do 6,4 % w 2017 r. (GUS, 2018). Wskaźnik dzietności nieznacznie się podniósł w kolejnych latach do wartości 1,45 TFR w 2017 i 1,36 TFR w 2018 r., jednak w następnych latach spadał, a w 2023 r. osiągnął najniższą wartość od II wojny światowej i wyniósł 1,16 TFR (GUS, 2024, s. 289). Według wstępnych danych, jakie podał GUS w styczniu 2025 r., liczba ludności Polski zmniejszyła się o ok. 147 tys. w odniesieniu do 2024 r., a dzieci w tym samym roku urodziło się 252 tys., tj. o 20 tys. mniej niż w 2023 r.

Wydaje się, że czynniki finansowe nie stanowią obecnie głównej bariery dla osób chcących mieć dzieci, ale jest to zespół wielu czynników, które przyczyniają się do niskiej dzietności w Polsce. Niewątpliwie są to m.in. niestabilność na rynku pracy, trudności w zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych, a także zmiany kulturowe i społeczne mające znamiona drugiego przejścia demograficznego. Według teorii drugiego przejścia demograficznego na płodność największy wpływ mają normy społeczne, ponieważ tworzą kontekst postaw społecznych oraz relacji między partnerami, mężem i żoną oraz rodzicami i dziećmi (Radzikowska, 1995, s. 102). Wbrew wcześniejszym przewidywaniom w Europie nie nastąpiło ustabilizowanie się liczby ludności ze względu na zmniejszenie umieralności i płodności. Natomiast nastąpił gwałtowny spadek urodzeń, niegwarantujący już prostej zastępowalności populacji (van de Kaa, 1987). Główne przyczyny kulturowe zmian w Polsce to zmiany modelu rodziny polegające na opóźnianiu tworzenia związków i rodzenia pierwszego dziecka, deinstytucjonalizacji i destabilizacji rodziny, przejawiającej się wzrostem związków konkubenckich i rozwodów oraz wzrost autonomii jednostki, nasilania się dążeń samorealizacyjnych, w tym zawodowych kobiet, znaczny wzrost poziomu edukacji kobiet w stosunku do edukacji mężczyzn, odrzucanie wartości tradycyjnych na rzecz liberalnych, laicyzacja (Kornas-Biela, 2023; Śleszyński, 2018a).

Ponadto pod silnym wpływem przekazów z mediów elektronicznych dokonują się zmiany w socjalizacji osób młodych mieszkających na wsi i w mniejszych miastach. W treściach zawartych w komunikatach proponuje się m.in.: sposoby zachowania, jak należy wyglądać, co należy kupować, jakie powinno się mieć dążenia, marzenia. Całość tych propozycji składa się na nowy styl życia, najczęściej odmienny od „bazowego stylu życia”⁷ przekazanego przez rodzinę, środowisko wychowania. Zdaniem Krystyny Romaniszyn (2023) w przekazach internetowych najczęściej proponowaną wartością naczelną jest wolność „pojmwana jako nieskrępowanie: dogmatami (religijnymi), zasadami (etycznymi), odpowiedzialnością za swoje wybory i odpowiedzialnością za innych. [...] wolność w takim rozumieniu to pełna orientacja na siebie i swoje – aktualne – cele, zachcianki, pragnienia i na pełnie pożądaných – aktualnie doznań. Jest to więc *wolność atemporalna*, czyli wolność bez przeszłości i, co nie mniej ważne, bez przyszłości, czego zdają się nie rozumieć jej »wyznawcy«” (s. 280). Autorka uważa, że jest to zasadnicza, ale nie jedyna, przyczyna migracji osób młodych do dużych miast, gdzie styl życia opierający się na tak pojmowanej wolności może być realizowany lub się wydaje, że może być realizowany.

Młode osoby migrujące do dużych miast w celach edukacyjnych i z zamiarem pozostania zwiększają ich potencjał ludnościowy. Jednak po ukończeniu nauki i podjęciu pracy czy założeniu rodziny nierzadko wyprowadzają się na tereny podmiejskie, nierzadko wiejskie, przede wszystkim dla zaspokojenia swoich potrzeb mieszkaniowych. Ceny mieszkań poza miastem są znacząco niższe niż w dużych miastach. Także inne osoby wyprowadzają się na obrzeża

⁷ Bazowy styl życia oznacza wartości, normy nabyte w rodzinie w pierwszym okresie życia.

dużych miast, aby zamieszkać bliżej natury. Szczególnie po latach pandemii ta druga motywacja się wzmogła.

Nowi mieszkańcy terenów podmiejskich najczęściej pracują w miastach, gdzie rynek pracy zapewnia wyższe dochody niż w innych lokalizacjach. Ich intensywny napływ na tereny podmiejskie doprowadził do zmiany charakteru gmin wiejskich okalających miasta. Zaczęły się one przekształcać z terenów typowo rolniczych w miejscowości o zabudowie jednorodzinnej lub mniejszej wielorodzinnej, pełniąc funkcje „sypialni” dla osób pracujących w większych ośrodkach. W związku z napływem nowych mieszkańców znacznie poprawiły się finanse gminne. Środki te przeznaczone są na nową infrastrukturę edukacyjną, kulturalną, społeczną i zdrowotną, odpowiadającą na potrzeby związane z napływem ludności. Zmiany opisane powyżej spowodowały, że gminy leżące w pobliżu miast klasyfikowane przez statystykę publiczną jako gminy wiejskie nie realizują na swoim terenie prawie w ogóle funkcji rolniczych.

Natomiast odwrotna sytuacja wystąpiła na terenach gmin wiejskich oddalonych od ośrodków miejskich, skąd wyjechało wiele osób młodych i gdzie następuje zamykanie szkół ze względu na mniejszą liczbę dzieci oraz ograniczenie podstawowych usług społecznych dla pozostającej na tych terenach ludności ze względu na mniejsze dochody gmin. Po obecnej reformie finansów publicznych gmin⁸ – ze względu na zmianę sposobu naliczania dochodów samorządów z tytułu PIT i CIT, które od 1 stycznia 2025 r. nalicza się jako procent od dochodów podatnika danego podatku z terenu danej jednostki samorządu terytorialnego – najbardziej pożądanymi mieszkańcami stają się osoby o wysokich zarobkach, których na terenach wiejskich oddalonych jest stosunkowo niewiele, a w gminach wiejskich leżących przy dużych ośrodkach miejskich znacząca liczba.

Tymczasem dla statystyki publicznej i gmina wiejska leżąca w sąsiedztwie miasta, i gmina wiejska rolnicza leżąca na peryferiach znajdują się w jednej grupie gmin wiejskich. Wiele zmian zachodzących na terenie kraju pokazywanych jest w podziale na miasto i wieś, np. wskaźniki gospodarcze, ludnościowe, społeczne. Prowadzi to nieraz do fałszywych wniosków dotyczących kondycji miast i wsi oraz zachodzących w nich zmian.

Ponadto w związku z depopulacją i w konsekwencji ubożeniem terenów oddalonych nieliczne młode rodziny, które pozostały na terenach wiejskich rolniczych, mają utrudniony dostęp do podstawowej opieki zdrowotnej, nierzadko też dobrej jakości edukacji czy możliwości korzystania z dodatkowych usług dla dzieci. W tak trudnej sytuacji ludnościowej terenów wiejskich oddalonych ważne staje się zwrócenie uwagi na potrzeby tej grupy mieszkańców. Konieczne stają się działania dla zapewnienia im dobrych warunków rozwoju, a także przygotowanie do życia w miejscach zagrożonych depopulacją. Bez młodych osób, rodzin chcących żyć na terenach wiejskich oddalonych nie będzie możliwości zachowania ich na mapie Polski.

⁸ Ustawa z 21 października 2024 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego, Dz. U. 2024, poz. 1572.

VI. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Przytoczone dane pokazują na nieodwracalne zmiany demograficzne, jakie będą zachodziły w Polsce w najbliższych kilkudziesięciu latach. Zmniejszanie się populacji kraju i starzenie się struktury ludności będzie postępować. Na skalę zachodzących procesów znaczący wpływ ma wydłużenie lat życia, wchodzenie w starszy wiek osób urodzonych w wyżu powojennym, poziom dzietności, a także saldo migracji. Prowadzone polityki publiczne w dwóch ostatnich obszarach mogą osłabić negatywne zjawiska demograficzne i ich oddziaływanie na procesy rozwojowe.

Niekorzystne zmiany demograficzne w Polsce są wynikiem zarówno przemian społeczno-gospodarczych zachodzących na przełomie XX i XXI w., jak i zmian kulturowych. Przez prowadzenie odpowiedniej polityki niektóre państwa w Europie w znaczący sposób spowolniły negatywne trendy demograficzne.

Zmiany demograficzne w Polsce są silnie uwarunkowane terytorialnie. W szczególnie trudnej sytuacji demograficznej znajdują się obszary oddalone od dużych miast, w tym obszary wiejskie o przeważającej funkcji rolniczej bądź leśnej. Depopulacja tych terenów ma cechy zjawiska utrwalonego i jest ona związana zarówno ze zmniejszeniem się dzietności, jak i wyjazdami osób, w tym wielu młodych.

Dla prowadzenia skutecznej polityki publicznej niezbędne staje się podjęcie prac na rzecz wypracowania typologii podziału terytorialnego w statystyce publicznej, odpowiadającej rzeczywistym funkcjom, jakie pełnią obszary wiejskie⁹. Obecny podział na gminy miejskie, wiejskie i wiejsko-miejskie prowadzi do trudności w racjonalnym planowaniu i realizacji polityk publicznych. Dla przykładu: dodatek wiejski dla nauczycieli wynoszący 10% wynagrodzenia zasadniczego¹⁰ otrzymują nauczyciele pracujący w miejscowościach poniżej 5000 mieszkańców zarówno w gminach przy dużych miastach, jak i oddalonych; w ramach funduszy europejskich (np. POWER, FERS) istniały/istnieją programy z punktami preferencyjnymi dla gmin wiejskich, mogą z nich skorzystać zarówno bogate gminy wiejskie znajdujące się blisko dużych metropolii, jak i gminy wiejskie leżące na terenach oddalonych (w rzeczywistości te drugie, ze względu na braki kadrowe, nie są w stanie przygotować wniosków do programów z funduszy europejskich). Brak adekwatnego podziału terytorialnego przyczynia się do zwiększania terytorialnych dysproporcji rozwojowych, dlatego tak pilne staje się jego wprowadzenie.

Ponadto działania, które należy podjąć niezwłocznie, to przede wszystkim zapewnienie podstawowych usług, w tym społecznych i zdrowotnych, dla dwóch najbardziej wrażliwych grup na terenach wiejskich depopulujących się. Zadbanie o rodziny z dziećmi, które są ich przyszłością, i o osoby starsze. Należy sobie zdawać sprawę, że w momencie spadku dochodów gmin, obecnie uza-

⁹ Przykłady opracowań GUS w Rogalińska (2023, bibliografia).

¹⁰ Ustawa z 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela, t.jedn.: Dz. U. 2024, poz. 986, 1871.

leżnionych w większym stopniu od liczby mieszkańców, niezbędne są środki na wyżej wymienione działania z poziomu regionalnego i centralnego.

Znaczne migracje osób młodych z terenów depopulujących się, których przyczyną jest m.in. obecnie proponowany styl życia, wymagają działań związanych z socjalizacją żyjącej tam młodzieży. Przede wszystkim poszerzenie jej horyzontów, aby wolności nie postrzegali w sposób zawężony, oraz pokazanie atrakcyjnych stylów życia możliwych do realizacji na ich terenach pochodzenia.

Niezbędna jest także praca i zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych¹¹ osób młodych. Szczególnie praca dla młodych wykształconych kobiet wydaje się kluczowa, aby mogły wiązać z terenami wiejskimi oddalonymi swoją przyszłość. Dobrą alternatywą jest praca zdalna. Badania pokazały, że na terenach o bardzo niskiej dzietności w Niemczech, kiedy umożliwiono dostęp do szerokopasmowego Internetu, wzrosła dzietność wśród kobiet z wyższym wykształceniem (Billari i in., 2019). Jeśli chodzi o dostępność mieszkań, to z zasady jest ona lepsza na terenach wiejskich oddalonych niż w dużych miastach ze względu na niższe ceny nieruchomości. Wymaga to jednak jeszcze analizy odpowiednich wskaźników gospodarczych, czy rzeczywiście tak jest i młode rodziny mogą zaspokoić tam swoje potrzeby mieszkaniowe.

Ważne są także prace nad urealnieniem skali migracji z terenów oddalonych. Jak zostało pokazane, ze względu na brak obowiązku meldunkowego tereny napływowe mają w rzeczywistości więcej, a tereny odpływowe, którymi są wspomniane tereny wiejskie, mniej mieszkańców.

Nasuwa się pytanie o rolę uczelni wyższych w działaniach na rzecz osłabienia negatywnych zmian demograficznych, w tym migracji osób młodych z terenów wyludniających się. Czy są prowadzone badania/działania skierowane na powroty absolwentów z tych terenów do swoich miejscowości? Czy pokazywane są w trakcie studiów obecne procesy demograficzne i ich wpływ na małe miejscowości? Czy przygotowuje się młode osoby z terenów silnie depopulujących się do realizacji ich aspiracji życiowych na tych obszarach? Wiąże się to z odpowiedzialnością osób kształcących elity, ponieważ to obecne studentki i studenci będą grupą tworzącą wzory zachowań dla znacznej części polskiego społeczeństwa.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że przedstawione zagadnienia jedynie sygnalizują problematykę związaną z określeniem rzeczywistych zjawisk demograficznych zachodzących na obszarach wiejskich, przede wszystkim oddalonych od dużych ośrodków miejskich, ich sytuację demograficzną, przyczyny zachodzących zmian oraz wyzwania stojące przed planowaniem i realizacją polityk publicznych na tych terenach.

Natomiast rzeczywista wiedza o sytuacji na tych terenach jest wciąż wycinkowa i nie ma mechanizmów stałej jej aktualizacji. To ogranicza decydentów różnych szczebli w podejmowaniu racjonalnych decyzji, ponieważ demografia

¹¹ Zagadnienia w tym artykule nie poruszane ze względu na ograniczenia związane z objętością tekstu.

ma zasadniczy wpływ na planowanie przestrzenne, inwestycje, infrastrukturę i zapewnienie podstawowych usług dla mieszkańców.

W Ministerstwie Funduszy i Polityki Regionalnej powstaje najważniejszy dokument strategiczny dla Polski na najbliższe 10 lat: *Śródkresowa strategia rozwoju kraju do 2035 roku*. Jej cele to m.in. przeciwdziałanie i równoczesne przygotowanie na kryzys demograficzny i policentryczny rozwój kraju, co zakłada też indywidualne podejście do rozwoju regionów. Jak powiedziała Katarzyna Pełczyńska-Nałęcz, minister polityki regionalnej: „Bez zrozumienia i wiedzy, jak powinien być kształtowany rozwój poszczególnego miasta, gminy, powiatu, nie da się budować dobrej polityki regionalnej i dobrego rozwoju regionalnego całej Polski” (Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, 2024, akapit 5). Aby prowadzić realną politykę rozwojową kraju, niezbędne jest poznanie rzeczywistej sytuacji ludnościowej, także na terenach oddalonych od dużych i średnich ośrodków miejskich, w tym wiejskich, i wypracowanie odpowiednich działań, co powinno być zadaniem m.in. badaczy, oraz ich realizacja przez administrację publiczną wszystkich szczebli, z uwzględnieniem środków krajowych, regionalnych i europejskich.

Author contributions / Indywidualny wkład autora (CRediT): **Magdalena Witkowska** – 100% (Conceptualization / Konceptualizacja; Investigation / Przeprowadzenie badań; Writing – original draft / Pisanie – pierwszy szkic; Writing – review & editing / Pisanie – recenzja i edycja).

Conflict of interest / Konflikt interesów: The author declares that she is employed at the Ministry of Family, Labour, and Social Policy (Poland); however, this publication solely represents the author's opinions and does not reflect the position of the Ministry. / Autorka zgłosiła, że jest pracownikiem Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, niemniej niniejsza publikacja odzwierciedla jedynie poglądy autorki i nie może być utożsamiana ze stanowiskiem Ministerstwa.

Funding / Finansowanie: The author declares no institutional funding. / Autorka oświadczyła, że nie korzystała z finansowania instytucjonalnego.

The use of AI tools / Wykorzystanie narzędzi AI: The author declares no use of AI tools. / Autorka oświadczyła, że nie korzystała z narzędzi AI.

Data availability / Dostępność danych: Not applicable. / Nie dotyczy.

References / Bibliografia

- Adamiec, J., i Russel, P. (2009). Światowy kryzys gospodarczy a sektor przedsiębiorstw i gospodarstw domowych w Polsce. W: J. Adamiec (red.), *Kryzys finansowy. Wybrane zagadnienia* (s. 7–34). Wydawnictwo Sejmowe; Kancelaria Sejmu.
- Bański, J. (2014). Współczesne typologie obszarów wiejskich w Polsce – przegląd podejść metodologicznych. *Przegląd Geograficzny*, 86(4), 441–470. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2014.4.1>
- Billari, F. C., Giuntella, O., i Stella, L. (2019). Does broadband Internet affect fertility? *Population Studies*, 73(3), 297–316. <https://doi.org/10.1080/00324728.2019.1584327>
- Dolińska, A., Śleszyński, P., i Jończy, R. (2020). *Migracje pomaturalne w województwie dolnośląskim wobec depopulacji regionu i wymogów zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Dyczewski, L. (1995). Rodzina, społeczeństwo, państwo. W: A. Kurzynowski (red.), *Rodzina w okresie transformacji systemowej* (s. 23–40). Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej.

- Gałązka, A. (2024). Przestrzenne zróżnicowanie procesów demograficznych. W: D. Bojarska-Lis (red.), *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2022–2023* (s. 167–210). Główny Urząd Statystyczny; Rządowa Rada Ludnościowa.
- GUS. (2018). *Aneks do opracowania sygnałnego „Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2017 r.”* https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5487/14/5/1/aneks_zasieg_ubostwa_ekonomicznego_w_polsce_w_2017.docx&ved=2ahUKEwjps8f6-NuLAXUxPxAIHdKHM34QFnoECBUQAQ&usq=AOvVaw1BrghvFmEdbl41GvWdT-u3
- GUS. (2022). *Informacja o wynikach NSP 2021 na poziomie województw, powiatów i gmin*. <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/informacja-o-wynikach-narodowego-spisu-powszechnego-ludnosci-i-mieszk-2021-na-poziomie-wojewodztw-powiatow-i-gmin,1,1.html>
- GUS. (2023a). *Prognoza ludności na lata 2023–2060*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-ludnosci-na-lata-2023-2060,11,1.html>
- GUS. (2023b). *Rodziny w Polsce w świetle wyników NSP 2021*. <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/rodziny-w-polsce-w-swietle-wynikow-nsp-2021,7,2.html>
- GUS. (2024). *Rocznik Demograficzny 2024*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2024,3,18.html>
- Jończy, R. (2023). Migracje jako przyczyna wyludniania w skali regionalnej. W: B. Solga (red.), *Migracje i rozwój regionu* (s. 53–66). Główny Urząd Statystyczny; Rządowa Rada Ludnościowa.
- Komisja Europejska. (2010). Komunikat Komisji *Europa 2020: Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A52010DC2020>
- Kornas-Biela, D. (2023). Kulturowo-społeczne uwarunkowania niskiej dzietności w Polsce. W: M. Witkowska (red.), *Uwarunkowania dzietności* (s. 71–95). Główny Urząd Statystyczny; Rządowa Rada Ludnościowa. https://kd.stat.gov.pl/images/publikacje/monografia-uwarunkowania_internet.pdf
- Kot, M. (2023). Samorząd – infrastruktura i usługi publiczne przyjazne rodzinom. W: M. Witkowska (red.), *Uwarunkowania dzietności* (s. 236–240). Kongres Demograficzny; Rządowa Rada Ludnościowa; Główny Urząd Statystyczny.
- Kotowska, I. (2003). Zmiany procesu zastępowalności pokoleń i ich uwarunkowania. W: Z. Strzelecki (red.), *Problemy demograficzne Polski przed wejściem do Unii Europejskiej* (s. 66–88). Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Kowalska, I. (2003). Zmiany stanu i struktury rodzin w kontekście przemian procesów demograficznych w Polsce w latach 1988–2002. W: Z. Strzelecki (red.), *Problemy demograficzne Polski przed wejściem do Unii Europejskiej* (s. 181–204). Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Kurowski, P. (2002). *Koszki minimum socjalnego i minimum egzystencji – dotychczasowe podejście*. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych. <https://drive.google.com/file/d/1EahjF0L8G-brZI-5-vTtz4bPBnNnVRiyT/view>
- Łakomy, M. (2024). *Demografia jest przyszłością. Czy Polska ma szansę odwrócić negatywne trendy?* Prześwity.
- Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej. (2024). IV Kongres polityki Miejskiej i Regionalnej [Komunikat prasowy]. <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/iv-kongres-polityki-miejskiej-i-regionalnej-dyskusja-o-przyszlosci-polskich-miast-i-regionow>
- Radzikowska, B. (1995). *Płodność w Polsce w kontekście teorii przejścia demograficznego. Modelowanie i prognozowanie*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Rogalińska, D. (2023). Demograficzny obraz wsi polskiej. W: P. Łysoń (red.), *Konsekwencje zmian demograficznych dla rozwoju rolnictwa* (s. 25–32). Główny Urząd Statystyczny; Rządowa Rada Ludnościowa.
- Romaniszyn, K. (2023). Styl życia jako istotna determinanta dzietności. W: M. Witkowska (red.), *Uwarunkowania dzietności* (s. 276–288). Główny Urząd Statystyczny; Rządowa Rada Ludnościowa.
- Strzelecki, Z. (2003). Europa–Polska. Stan i perspektywy demograficzne (1980–2050). W: Z. Strzelecki (red.), *Problemy demograficzne Polski przed wejściem do Unii Europejskiej* (s. 13–43). Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.

- Śledzianowski, J. (2001). Przemiany demograficzne w rodzinie polskiej (na przykładzie diecezji Kieleckiej w okresie minionego dwudziestolecia). W: Z. Tyszka (red.), *Współczesne rodziny polskie ich stan i kierunki przemian* (s. 47–58). Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Śleszyński, P. (2018a). Identyfikacja i ocena procesów demograficznych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem wsi. *Więś i Rolnictwo*, 3(180), 35–67. <https://doi.org/10.53098/wir032018/02>
- Śleszyński, P. (2018b). Migracje wewnętrzne. W: A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2017–2018* (s. 124–170). Główny Urząd Statystyczny; Rządowa Rada Ludnościowa.
- Śleszyński, P. (2024). Migracje wewnętrzne. W: D. Bojarska-Lis (red.), *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2022–2023* (s. 113–134). Główny Urząd Statystyczny; Rządowa Rada Ludnościowa.
- Śleszyński, P., i Komornicki, T. (2016). Klasyfikacja funkcjonalna gmin Polski na potrzeby monitoringu planowania przestrzennego. *Przegląd Geograficzny*, 88(4), 469–488. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2016.4.3>
- Śleszyński, P., i Niedzielski, M. (2018). *Zastosowanie danych telemetrycznych do szacunku ludności dziennej i nocnej w Warszawie*. <https://open.icm.edu.pl/handle/123456789/21784>
- Tyszka, Z. (2001). Stan i przeobrażenia rodzin polskich na przełomie wieków XX i XXI. W: Z. Tyszka (red.), *Niedawna przeszłość i teraźniejszość* (s. 15–24). Wydawnictwo Naukowe UAM.
- United Nations. (2019). *World population prospects 2019*. United Nations Population Division. Pobrane 24 lutego 2025, z: <https://www.un.org/development/desa/pd/content/publications>
- Van De Kaa, D. J. (1987). Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, 42(1), 1–59.
- Wierzbosławski, S. (2003). Problematyka rodziny wielkiego miasta. W: Z. Strzelecki (red.), *Problemy demograficzne Polski przed wejściem do Unii Europejskiej* (s. 171–180). Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Witkowska, M. (2022). *Uwarunkowania prokreacji w rodzinach wielodzietnych*. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych. <https://www.ipiss.com.pl/wp-content/uploads/2024/02/Publikacja.pdf>